

TEKNİĞİN İNSAN İLİŞKİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE DAİR BİR GÖZLEM

Mehmet Furkan ÖREN¹

ÖZ

Teknikle sosyal değişim ve dönüşüm arasındaki ilişki köklü bir tartışmadır. Mary Shelley'nin Frankenstein romanında işlediği gibi teknik kimi zaman insan ilişkilerini dönüştürmenin yanında ona hükmetmeye, onu yönetmeye ve şekillendirmeye başlar. Matbaanın kurulması, teleskopun icadı, barutun kullanılması insanlık tarihine damga vurmuştur. Bu açıdan teknik salt anlamıyla teknik olarak anlaşılmamaktadır.

Bu yazıda Van'ın Saray ilçesine bağlı Yeşialıç mahalle/köyünden hareketle tekniğin insan ilişkileri üzerindeki etkisine ilişkin saha gözlemleri ve yapılan görüşmelerden elde edilen verilerden hareketle analizler yapılmıştır. Nitel araştırma yöntemi ile tasarılan bu çalışmada seçilen hedef kitleyle yapılan görüşmelerden hareketle köye elektrik ve traktör gelmeden önceki insan ilişkileriyle elektrik ve traktör geldikten sonraki ilişkiler karşılaştırılmıştır. Bu açıdan özellikle merkeze uzak, teknolojiyle görece sonradan tanışmış Yeşialıç Köyü çalışma sahası olarak seçilmiştir. Buradaki temel amaç teknoloji öncesiyle teknik sonrası arasında net bir çıkarsama yapabilmektir. Elbette teknik geniş bir kavramdır. El arabası, kürek, tekerlek, orak gibi pek çok araç aslında tekniktir. Bu açıdan makalenin sınırlarını aşmamak için özellikle elektrik ve traktör odak olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji, Köy, Teknik, İnsan, Değişim

OBSERVATION ON THE EFFECT OF TECHNIQUE ON HUMAN RELATIONS

ABSTRACT

The relationship between technique, social change and transformation is a fundamental debate. As Mary Shelley has shown in his novel named Frankenstein, the technique sometimes not only transforms human relations but sometimes begins to dominate, direct and shape it. The establishment of the printing press, the invention of the telescope, and the use of gunpowder marked the history of humanity. From this point of view, the technique cannot be understood technically in its pure sense.

In this article, starting from the Yeşialıç neighborhood /village of Saray district of Van district, analyzes have made based on the data obtained from field observations and interviews regarding the effect of the technique on human relations. Based on a qualitative research and interviews with the selected target audience, it was compared, in the article, human relations before electricity and tractor arrived the village and the relations after electricity and tractor arrived. In this respect, the sample of Yeşialıç village, which was far from the center and relatively unaware of technology, was chosen as a study area. The main goal here is to make a clear inference between pre-technology and post-technology. Of course, technique is a broad concept. Many vehicles such as wheelbarrows, shovel, wheels, sickles are actually technical. In this respect, especially electric and tractor were determined as focus.

Keywords: Sociology, Village, Technique, Human, Change

1. Giriş

Toplumsal pratiklerle teknik arasındaki ilişki, sosyal bilimlerin önemli tartışma alanlarından birisidir. İnsanlık tarihi üzerinde yapılan araştırmalar teknik buluşların toplumsal yapıyı değiştirmenin yanı sıra önemli devrimlerin ortaya çıkmasına da yol verdiğinin altını

¹ İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri ABD, yesilagac65@hotmail.com.
DOI Numarası: <https://doi.org/10.37991/sosdus.670387>

çizmektedirler (Touraine, 2012). Bu duruma ilişkin tarihsel olarak pek çok örnek verilebilir. Tekerleğin bulunuşu, barut, matbaa, teleskop gibi tekniklerin icadı toplumsal dönüşümlere yol açmakla kalmadı aynı zamanda insanların kozmolojiye, olaylara ve olgulara bakış açısını da sarstı (Touraine, 2012). Tekerleğin icadıyla başlayan insanlığın teknik serüveni, daha rafine ve komplike şekilde devam etmektedir. Teknoloji insan ilişkilerini dönüştürmekle kalmamakta kendisiyle beraber yeni riskler de getirmektedir. Günümüz toplumunu “risk toplumu” olarak tanımlayan Ulrich Beck bu risklerin büyük oranda teknik ve teknoloji ağırlıklı olduğunun altını çizmektedir (Beck, 2014). Akıllı telefonlar, televizyon ve bilgisayarların hayatımızda önemli bir yer tuttuğu günümüzde tekniğin insan ilişkileri üzerindeki etkisini ortaya koymak en azından farkındalık kazandırmaktır.

Kapitalizme eleştirel yaklaşan Marx, yaklaşık yüzyıl önce üretim biçimiyle insanlar arasındaki ilişkiye ışık tutarken teknolojinin gelişmesiyle üretim biçiminin değişimi arasındaki bağlantıyı ve bunun sonucunda insan ilişkilerinde meydana gelen dönüşümü işleyerek, teknik değişimin insan ilişkilerinin dönüşümünü zorunlu kıldığını vurguluyordu (Marx ve Engles, 2013:43-44). Tekniğin insan ilişkileri üzerindeki etkisine sadece Marx değil, Weber gibi düşünürler de değinmiştir. Modern dönemin iş anlayışının önemli ölçüde değiştiğini düşünen Weber, bunun en bariz özelliğinin ev ve iş yerlerinin birbirinden ayrışması olarak görmektedir. Ona göre endüstriyel gelişim, evi üretimin bir parçası olmaktan çıkarmış, böylece üretim evin dışına taşınmıştır (Weber, 2008: 450). Bu durumsa aile ve iş hayatı üzerinde ciddi değişmelerin meydana gelmesine neden olmuştur.

Yıllar öncesinden Mehmet Akif, Batı'nın tekniğini alıp kültürel yönlerinin alınmaması gerektiğini vurguluyordu (Ersoy, 2007:376). Muhtemelen Akif, tekniğin insan davranışları üzerindeki etkisi ve dönüştürücü gücünü görmezden gelmekteydi. Oysa Batı'nın kültürel formlarının ortaya çıkmasında teknik büyük rol oynamıştır. Sanayi devrimi bir çeşit teknik devrimdir. Teknoloji toplumsal dönüşümlerin meydana gelmesinin yol vermenin yanı sıra insan özelliklerini değiştirici bir işleve de sahiptir. Bades-Rezak'ın vurguladığı gibi “Her teknoloji insan özelliğini değiştirir. Bir araç yalnızca insani kabiliyetin enstrümanı değildir; o aynı zamanda bu kabiliyeti dönüştürür” (Akt. Flanagan, 2007:133). Tarihsel süreç içerisinde tekniğin insan ilişkilerini nasıl dönüştürdüğünü analiz eden Diamond bu durumu çelik ve tüfeği merkeze alarak anlatmaktadır (Diamond, 2001).

2. Teknikle Sosyal Doku Arasındaki Karmaşık İlişki

Teknik ve insan ilişkileri üzerinde yapılan tartışmaları kabaca iki şekilde incelemek mümkündür. Bunlar determinist yaklaşım ve teknolojinin sosyal inşası “The social Construction of Technology” (SCOT) yaklaşımıdır (Kara, 2017:117-131). Bir yönüyle Marksist tezlerden mühlhem olan determinist yaklaşım tekniğin koşulsuz olarak toplumsal ilişkileri dönüştürdüğünün altını çizer. Buna göre teknik değişince toplumsal yönelim ve ilişkileri de değişmektedir (Türkdoğan, 2009:145-147); ancak determinist yaklaşıma tepki olarak ortaya çıkan teknolojinin sosyal inşası kuramı, toplumsal dinamiklerin de bir şekilde tekniği belirlediği ve şekillendirdiğini vurgular (Kara, 2017:117-131). Aslında sosyal inşa kavramını daha çok Peter Berger ve Thomas Luckman'ın kaleme aldıkları “*Gerçekliğin Sosyal İnşası*” tezlerinden mühlhemdir (Berger&Luckman, 2008). Berger ve Luckmann tezlerine göre epistemik inşamız, sosyal reflekslerimiz, bilgiyi ele alma biçimimiz ve tekniği konumlandırma şeklimizle içinde yaşadığımız sosyal bağlam arasında ilişkiler vardır (Berger&Luckmann, 2008:92). Sadece sosyal bilimlerde değil, aynı zamanda doğa bilimlerinde de sosyal doku, toplumların bilgi yapma süreçleri ve karakteristik özellikleri etkilidir (Arslan, 1992; Barnes, 1990). Dolayısıyla tekniğin kendisini konuşmaktan ziyade tekniğin içinden çıktığı sosyal bağlama bakmak, yanı sıra tekniğin de sosyal süreçlerden etkilenme biçimine dikkat çekmek gerekmektedir (Ellul, 2003:73-75).

Ancak aşağıda da vurgulanacağı gibi tekniğin kırsal üzerindeki etkisi, daha çok deterministik bir karakterde görünür olmaktadır. Bunun ana sebebi tekniğin/teknolojinin kırsala daha çok ithal bir çerçevede nüfuz etmesidir. Teknoloji ve sanayinin öznesi ve merkezi daha çok kenttir. Köyde daha çok nesne konumundadır. Nitekim modern toplum üzerinde araştırma yapan düşünürler, bu toplumun sanayi toplumu olması dolayısıyla kent toplumu olarak tanımlamaya eğilimlidirler (Harvey, 2015). Sosyolojinin önemli kurucularından biri olan Emile Durkheim'in mekanik ve organik tasnifi, Ferdinand Tönnies'in "Gemeinschaft ve Gesellschaft /Cemaat ve Cemiyet" (Tönnies, 2019) ayrımı kırsal ve kent arasındaki tipolojik farklılığa işaret etmenin yanında kentin kendine özgü yapısına ilişkin vurguları taşımaktadır. Burada kente vurgu yapılmasının nedeni kentin, kırsala dayalı üretim biçimi ve sosyal ilişki ağının farklılığından dolayıdır. Kırsal klasik üretim biçimi ve teknik geri kalmayı, kent modern üretim ve teknik ilerlemeye işaret etmektedir (Marx ve Engels, 2013:40-41).Nitekim teknolojinin geliştiği her aşama demografik açıdan kırsalın aleyhine kentin lehine olmuştur. Yaklaşık elli yıl önce traktörün köy üzerindeki etkisini inceleyen Cahit Tanyol bu tekniğin nüfus hareketliliğinin şehre doğru kaymasına neden olduğuna işaret etmektedir (Tanyol, 1958:211). Teknik geliştikçe kırsal otantikliğini kaybetmekte, sosyal hareketlilik artmakta ve eski ilişki biçimi de dönüşmektedir. Kurtkan'ın ifadesiyle: "Teknikten faydalanma sosyal değişimlere sebebiyet veren ve adetlerin değişmesinde rol oynayan bir tesire sahiptir." (Kurtkan, 1969: 190).

Tekniğe dayalı yeni bir üretim biçimine işaret eden modernite bir yönüyle köyün ve köylülüğün sonu olarak tanımlanabilir. Bozkurt'un ifadesiyle modern toplum: "Endüstri toplumu, işbölümünün, uzmanlaşmanın, standartlaşmanın, cemaat gerileyişinin, sekülerizasyonun, rasyonelleşmenin, bürokratikleşmenin, sermaye birikiminin, bireyciliğin, çekirdek ailenin hâkimiyetinin arttığı toplumdur"(Bozkurt, 2015:14). Bu açıdan modernleşen her toplumun karakteristik özelliğinden birisi nüfusun kentin lehine gelişim göstermesidir (Harvey, 2015:52). Teknoloji geliştikçe köyün şehre olan irtibatı da artmaktadır (Kurtkan, 1969: 190). Örneğin köy üzerinde çalışmaları olan İbrahim Yasa tren yolunun Hasanoğlan köyünde meydana getirdiği değişiklikleri detaylı bir şekilde analiz eder. Ona göre önceki süreçlerde hayvanlarla yapılan uzun süreli yolculuklar, trenle birlikte bir güne inmiş ve bu da köyle kentin irtibatını artırmıştır (Yasa, 1956:43). Benzer bir şekilde teknolojinin değişime etkisini köy üzerinde çalışmaları olan Türkdoğan da vurgulamaktadır (Türkdoğan, 1977:42).

Yeşillik teknolojinin insanları şehre yönelmesine olan etkisinin tipik örneklerinden biridir. Yoğun bir şekilde göçün verildiği köyde, kalanlar adeta James Fenimore Cooper'in (2008) kaleme aldığı "Son Mohikan" adlı romanındaki durumu andırmaktadır. Yeni neslin yönü, şehre doğrudur. Köyde kalan yaşlılarsa bir nevi köyün hafızası gibidir. Göçün artması bir yönüyle kırsala dayalı hafızayı yok olmayla karşı karşıya bıraksa da günümüzde kırsalın ne kadar otantik olduğu da ayrı bir tartışma konusudur. Harvey'in vurguladığı gibi günümüzde kırsal kent arasındaki sınırlar flulaşarak yok olmaya doğru evirilmekte kent her yerleşmektedir (Harvey, 2015:62).

Güncel anlamda araştırmanın çalışma sahası olan köyde üç tane marketin yer alması, ufak tefek giderler dışında tüm ürünlerin endüstriyel olması ve teknolojinin yaygın bir şekilde kullanılması bu flulaşmaya örnektir. Bu çerçevede makalede yapılan analizler köyün güncel durumuna ilişkin değildir. Zira envai çeşit sanayi ürünlerinin satıldığı üç dükkân, kasabaya rutin şekilde gidip gelen köy servis aracının yanı sıra gençlerin elinde ki akıllı telefonlar ve kurulan Whatsapp grupları köyün güncelinin, teknik açıdan incelenme miadını doldurduğunu göstermektedir. Bu açıdan yazı boyunca yapılan analizlerin proto-teknikleşme öncesi ve hemen sonrasında yaşanan değişimleri kapsadığı not edilmelidir.

Bu yazıda, küçük bir köyden hareketle tekniğin sosyal ilişkiler üzerindeki etkilerine dair saha gözlemlerinin analizi amaçlanmaktadır. Bu analizler, yalnızca saha gözlemlerine dayanmayıp

yapılan mülakatlar ve bir takım incelemelere de dayanmaktadır. Bu bağlamda tekniğin çok geniş bir kapsam alanına sahip olduğu da belirtilmelidir. Zira ateşin bulunması, tekerleğin icat edilmesi, çatal, kaşık, tabak kısaca insan hayatını kolaylaştıran tüm bu nesnelere birer tekniktir. Bu anlamda bu çalışmadaki gözlemler elektrik ve traktörle sınırlı tutulmuştur. Diğer bir ifadeyle elektrik ve traktörün köyde meydana getirdiği değişim ve dönüşümün izleri sürülmeye çalışılmıştır. Temel probleminin traktör ve elektrik öncesiyle sonrasının karşılaştırılması olan araştırmanın amacı, tekniğin sosyal ilişkilerde meydana getirdiği değişime işaret ederek farkındalık kazanılmasını sağlamaktır.

3. Yöntem

3.1.Çalışmanın Yöntemi

Tekniğin insan ilişkileri üzerindeki etkisini ortaya çıkarmak, teknik öncesi ve teknik sonrasının net bir şekilde ortaya konulmasına bağlıdır. Bu anlamda tekniğin insan ilişkileri üzerindeki etkisini görebilmek için elektriğin ve traktörün geç gittiği bir köy olan, Van Saray ilçesine bağlı Yeşilalıç köyü çalışma sahası olarak seçilmiştir. İnsanlara ulaşmanın nispeten daha kolay olması, lojistik destek verecek ve araştırma için uzun süreli kalınabilecek bağlantıların olması, öte yandan merkezden uzak olması dolayısıyla kentle irtibatının az olması, kendi içerisinde davranışsal olarak geleneksel bir örüntü oluşturması, bu köyün seçilmesinde etkili olmuştur. Nitel bir yöntemin izlendiği araştırmada durum analizi deseni kullanılmıştır. Bu araştırma deseni belli bir mekân ve zamanla sınırlandırılmış bir olgunun gözlem, mülakat ve benzeri araçlarla toplanarak analiz edilmesini ifade eder. (Creswell, 2013:96). Durum araştırmasında gözlem yapıldığı gibi mülakat da yapılmaktadır. Bunun için yaşları elliyle seksen arasında değişen altı kişi odak grup olarak belirlenmiş köye gidilerek bu kişilerle görüşmeler gerçekleştirilmiş, derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Traktörün ilk defa 80’li yıllara doğru muhtar tarafından alındığı anlaşılan köyde, orta yaş ve üstü insanların traktör ve elektrik öncesi-sonrası yaşantıya dair anlamlarının taze olduğu düşünülerek orta yaş ve üstü insanlarla görüşülmüştür.

3.2.Sahanın Özellikleri: Uzakta Bir Köy Yeşilalıç

Van’ın Saray ilçesine bağlı altmış haneli bir köy olarak Yeşilalıç’ın, kendine özgü özellikleri vardır. Köyün güney doğusunda bulunan Urartulardan kalma açık hava tapınağı, yine Urartulardan kalma su kanalları ve bentler buraya tarihi bir hava katmaktadır (Sevin&Belli, 1976:367). Köylüler tarafından “kapı” olarak adlandırılan açık hava tapınağının üzerinde Urartulardan kalma çivi yazılarının bulunması burayı kimi açılardan ilgi merkezi yapmaktadır. Köyün bu tarihsel konumu, çeşitli dönemlerde araştırmalara konu edilmesine de neden olmuştur. Joseph Wunsch, D.H. Müller, W. Belck ve Lehmann-Haupt bunlardan bazılarıdır (Sevin&Belli, 1976). Bu anlamda Van’a yaklaşık 90 km uzaklıkta olan köyün uzun bir süredir yerleşim yeri olduğu belirtilmelidir.

4. Bulgular ve Yorum

4.1.Çıra Merkezli İlişkiden Elektrik Merkezli İlişkiye

Teknik üzerinde araştırmalar yapan düşünürler, bu buluşların insanların doğayı araçsallaştırması ve ona hükmetmesinde önemli etkisinin olduğunu altını çizerek (Rostow, 1971:260). Elektrik belki de insanoğlunun doğaya meydan okumasını sağlayan en büyük devrimlerinden bir tanesidir. Bu gün internet, telefon, televizyon gibi gündelik hayatımızın önemli parçası olan pek çok teknik elektrikle anlam kazanmaktadır. Bir an için elektriğin

olmadığı bir dünyayı hayal etmek bile güçleşmiştir; ancak elektrik salt elektrik değildir. O, yeni bir yaşam biçimi ve yeni bir ilişki şekli demektir. Bugün "gece hayatı" kavramı temelini elektrikten almaktadır. Gece ve gündüz arasında ki geleneksel ayırım elektrikle birlikte belirsiz bir hal almıştır. Köyde de gözlemlediğimiz gibi "Erken yat erken kalk" prensibi elektrikle birlikte değişmiştir. Gözlemlenen köye elektrik, (kimse net tarihini bilmemekle birlikte) 1980'lerin ortalarında gelmiştir. Elektriğin gelişini sırasıyla radyo ve televizyon takip etmiş ve bu tekniklerin her biri önemli değişikliklere sebep olmuştur.

Görüşmecilerin anlatımlarına göre köydeki hayat tarım ve hayvancılığa dayalı olduğundan, elektrik gelmeden önce gece ve gündüz ayrışması doğal ve otantiktir. Güneşin batmasına yakın, herkes hayvanlarını kontrol etmekte, komşuda bir işi varsa çabucak halletmekte ve karanlık olunca da evine kapanmaktadır. Acil bir durum olmadıkça, akşamleyin kimse komşusunu rahatsız etmemektedir. Zira aydınlanmanın sıkıntılı olduğu bir vakitte komşuya gitmek, hem nezaket açısından etik görülmemekte hem de, komşuyu zor durumda bırakacak bir davranış olarak kodlanmaktadır. Uykuya erken geçilmekte, sabahleyin horozlar öter ötmaz herkes uyanmaktadır. Gece yapılacak işler varsa bile, mümkünse sabaha ertelenmektedir.

Elektriğin olmaması aydınlanmanın hiç olmadığı anlamına gelmiyor elbette. Zira insanlar, aydınlanmak için çıra denilen bir alet kullanılmaktadır. Çıra bir cam kavanoza gazyağı ve üstüne ilıştırılan bir bezle yapılan bir aydınlanma aracıdır. Yapılan görüşmelerden öğrenildiği kadarıyla bu aracın net bir standardı yoktur. Salça kutusuna benzer tenekeler ya da varsa cam kavanozun kullanıldığı bu alet, hem çıkardığı duman dolayısıyla is bırakması hem de ışığının az olmasından dolayı kullanışlı bir alet değildir. Bunun haricinde, lüküs denilen ve çiraya göre daha etkili bir aydınlanma aracıdır. Lüküs her evde bulunan bir araç olmamakla birlikte, genelde durumu nispeten iyi olanlarca kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Görüşmecilerin anlatımına göre aydınlanmanın problem olduğu bu dönemde, gece ile ilgili çeşitli hurafeler ve batıl inançlarda bulunmaktadır. Örneğin görüşmecilerden ikisi bu hurafeleri şöyle ifadelendirmektedir: "*Geceleyin yerlere sıcak su dökmek, cin çarpmasına neden olur.*" (E.Ö. yaş, 60) "*Gündüz tarlada elinize batan bir diken şayet, gündüz çıkmamışsa geceleyin misafirdir. Dikeni gece çıkarmak uğursuzluk getirir. Şayet birisi bir dikenin gece çıkarmaya çalışırsa ve başarısız olursa, bundan sonra diken kendiliğinden çıkana kadar karışmayacaktır.*" (A.D. yaş, 65). Belirtmek gerekir ki hurafeler köylülüğün bir parçasıdır. Nitekim köy üzerinde araştırmaları olan Yasa, Hasanoğlan köyünde görülen batıl inançların geniş bir listesini vermektedir (Yasa, 1956:262).

Teknoloji ve bilgi geliştikçe hurafelerde azalma meydana gelmektedir. Örneğin görüşmecilerden biri, bu hurafeleri elektrik olmayışına bağlamaktaydı. Ona göre ışığın olmadığı bir yerde ilkel araçlarla diken çıkarmaya çalışmak tehlikeliydi:

"Tarla işlerinde karşılaştığımız zorluklardan biri de diken batma olayıydı. Özellikle kışın yakıt olarak kullandığımız gevenler dikenliydi ve bunları toplarken elimize sık sık diken batmaktaydı. Dikenler derine gittiğinde bunu ucu sivri bir bıçakla çıkarmaya çalışıyorduk. Gece bu işlemi yapmak çok riskliydi; çünkü çıra ve lüküsün aydınlığı azdı." (S.G. yaş, 65).

Kendisi de zamanında bu hurafeye inanmış ve aydınlanma ile birlikte vazgeçmiş görüşmecinin durumu, seküler öğeler taşıması açısından da güzel bir örnektir. Bu anlamda tekniğin insanların kimi davranışları rasyonalize etmesine pozitif etki yaptığı anlaşılmaktadır. Fransız düşünür Saint-Simon tespitiyle endüstri toplumu bir yönüyle bilimselliğin egemen olduğu toplumdur (Göle, 1986:24); nihayetinde teknik aklın stratejik bir şekilde kullanılmasının bir biçimidir.

Sokakların, caddelerin, eğlence yerlerinin rengarenk ışıklarla donatıldığı; hareketliliğin, eğlencenin sabahlara kadar sürdüğü günümüz metropol şehirlerinden farklı olarak aydınlanmanın olmadığı dönemlerde geceleri insan ilişkilerinin, sosyal faaliyetler ve iş yapma gibi durumların durağan olduğu anlaşılmaktadır. Görüşmecilerin verdiği bilgilerden elektrik öncesinden gece hayatının durağan olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin görüşmecilerden birisi durumunu şöyle izah etmektedir:

“Elektrik yokken lüküs ve çıra kullanıyorduk lüküs gazyağıyla çalışıyordu ve gazyağı pahalıydı. Bu yüzden tasarruflu kullanıyorduk. Özellikle kışın gazyağının bitmesi tam bir işkenceydi. Kar nedeniyle yollar kapandığından dışarıdan getirilmesi zordu. Gazyağı bitince mazot kullanılıyordu. Mazot is yapıp şişeyi karartıyordu ve dumanı kötü kokuyordu. Bu yüzden tasarruf önemliydi.” (A. D. yaş, 65).

Bu açıdan elektrik öncesinde köyde, aile bireyleri arasındaki ilişkiler haricinde herhangi sosyal bir aktivitenin olmadığı anlaşılmaktadır. İnsanoğlunun doğaya müdahale etme, akışını bozma ve revize etmenin bir aracı olan teknik olmayınca, doğal düzen kendi mecrasında yürümektedir. Bu yönüyle köydeki yaşam doğal çerçevede işlemektedir; çünkü yaşam biçimi ve insan ilişkilerinde gece ve gündüz belirgin farklılıklar barındırmaktadır. Karanlık çöktükten sonra uykuya geçilmekte, tan yerinin ağrmasıyla kalkılmaktadır. İnsan faaliyetleri bir çeşit doğa endekslidir. Aydınlanmanın ve işe başlamanın merkezinde güneş vardır. Sabah başlayan hareketlilik (tarla bağ bahçe işleri, hayvan bakımı) güneş batana kadar sürmektedir. Görüşmecilerden biri durumu. *Dolunay olduğunda içimiz ferahlanırdı; çünkü etraf bir nebzede olsa aydınlanırdı. Bu durumda hayvanları ağıra biraz daha geç koyar ve nispeten geç yatarlardık”* (M. P. yaş, 70) şeklinde dile getirmektedir. Bu yönüyle köy için elektrik öncesi devre, karanlık çöktüğünde faaliyetlerin büyük oranda durduğu devredir.

Geceleri yapılmakta olan kimi istisnai faaliyetler de bulunmaktadır. Bunun başında gelenininse düğünler olduğu anlaşılmaktadır. Görüşmecilere göre kışın koşullar zor olduğundan, düğünler genelde sonbaharda yapılmaktadır. Ne var ki sonbahar, hasat mevsimi olduğundan, eğlenceler akşama bırakılmaktadır. Bu geleneğin halen devam ettiği anlaşılmaktadır. Görüşmecilere göre elektrik öncesinde düğün eğlenceleri için genelde tandır evi denilen bir mekân kullanılmaktaydı. Bunun sebebi ise bu mekânın biraz geniş olmasıdır. Tandır evi insanların yemek yaptığı, ekmek pişirdiği yerdir. Yakıtın koyun atığı olan tezeklerden oluşması oluşacak dumanın tahliyesi için tandır evinin geniş, yüksek ve damının birkaç delikten oluşmasını gerekli kılmaktadır. Burayı düğün eğlencesine elverişli hale getiren şey tandır evinin bu yapısıdır. Bu açıdan gece eğlenceleri için tandır evi merkezi bir konumdadır.

Görüşmecilere göre gece olunca lüküs ve çıra gibi aydınlanma araçları alınarak (genelde birkaç tane yeterli olur) düğün evine gidilmekte ve etkinlik yapılmaktadır. Köyde eğlence bir sektör değildir, kendilerinin ürettikleri bir şey olduğu için otantiktir. Şarkılar enstrümanlı söylenmediğinden tek kişinin nefesi yetmemekte bu yüzden iki kişi tarafından dönüşümlü söylenmektedir. Bu arada eğlence artsın diye şarkı söyleyen kişiler, arada atışmakta, nefesi en uzun olan kişi kazanmaktadır. Köyde şarkıcılık yapan görüşmecilerden birisi durumu şöyle açıklamaktadır:

“Düğün olduğunda beni çağırıyorlardı. Sesim güzeldi bu yüzden dengbejliği ben yapıyordum; ancak ben söylerken yorulunca nispeten sesi iyi olan birinin dediğimi aynı ton ve biçimde tekrarlaması gerekiyordu. Bizim zamanımız dengbejlik zamanıydı. Uzun süre uzun hava ve güz sesle söylemek en zoruydu”(H. U. yaş, 65).

Görüşmecilerin sık sık kullandıkları dengbej kavramı ses sanatçısı anlamına gelir. Bu faaliyet tamamen insan sesine dayalı bir müzik çeşididir ve ses kritik önemdedir. Yakın döneme kadar dengbejlik geleneğinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaygın olduğu

anlaşılmaktadır (Dengbejlik Kültürü ve Dengbejler Uluslararası Sempozyum, 2019). Bu geleneğin etkinliğini kaybetmesinde en azından Yeşilalıç köy örneğinde olduğu gibi elektriğin önemli bir etkisi olduğu söylenebilir.

Genelde erkekler tarafından yapılan ses sanatçılığını kimi zaman kadınlarda yapmaktadır. Şayet gelinle damat aynı köyden değillerse, o zaman eğlencenin dozu daha da artmaktadır. Zira her köyün kendine özgü ses sanatçısı vardır. Görüşmecilere göre düğün günü, bu sanatçıların atışmaları kişisel olmaktan çıkıp, köy davasına dönüşebilmektedir. Sanatçı, ne kadar iyi söyler ve nefesi ne kadar güçlü ise, ünü o kadar artmakta ve çevre köylere yayılmaktadır.¹ Her ses sanatçısının kendine özgü bir tarzı vardır. Bu çerçevede düğünler aydınlanmanın yetersiz olduğu geceleri durağan olmaktan çıkartmakta ve kendine has eğlence biçimleri ile hayata renk katmaktadır.

Uzun süreli olmasa da geceyi anlamlı kılan düğünler dışında gecenin kendisi köy yaşantısında olumsuz bir çağrışım uyandırmaktadır. Gece karanlığı, bilinmezliği ve ıssızlığı ifade etmektedir. Elektriği anlamlı kılan önemli bir etmen karanlığa meydan okumasıdır. Elektrik öncesinde, geceyi sıkıcı olmaktan çıkararak tek etkinlik düğünken elektrik sorasında yoğun bir değişim yaşanmaya başlanacaktır. Elektrik geldiğinde durağan olan gece, özellikle erkekler için bir dinamizme dönüşür. Kadınların eşlerinden habersiz bir yere gitmesi tasvip edilmediğinden, gece ziyaretleri erkekler için daha tercih edilen bir durumdur. Görüşmeciler elektrikten sonra köyde ki gece faaliyetlerinin arttığını bunun yanı sıra sohbetlerin ve bu sohbetlere eşlik eden bir masal kültürünü yayılmaya başladığının altını çizmekteydiler. Onlara göre insanlar, sohbet edebilecek konu bulamayınca, yardıma masallar koşmaktadır. Bu masallar, kahramanlık, hayvancılık ve tarla kültürünü yansıtır. Esasen görüşmecilerin anlattığı kadarıyla masal kültürü elektrik gelmeden öncede vardır. Sese dayalı müzik faaliyetinde olduğu gibi sözlü kültürün yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Masallar bir dönem gelişkin olduğu anlaşılan sözlü kültürün bir parçası gibidir. Elektrik dolayısıyla uzun süren gece sohbetlerinin, bu kültürü daha da yaygınlaştırdığı anlaşılmaktadır. Köy ortamında kahvehane gibi sosyal mekânlar olmadığından, sohbetler muhtarın evinde olmaktadır. Zira muhtar köyün büyüğüdür ve adet olarak genelde onun evinde toplanılmaktadır.

Anthony Giddens 19. yüzyılın önemli özelliklerinden birisinin teknolojiden kaynaklı değişim hızı olduğunu düşünmektedir (Giddens, 2012:66). Hızla teknik arasında doğru orantı vardır. Bu durum toplumsal olarak çok ciddi değişimlerin meydana gelmesine de yol açmaktadır. Elektriğin köydeki etkisi bu duruma bir örnektir; çünkü elektrik, kendisiyle birlikte kimi yenilikleri de getirir. Elektrik, uzun süreler boyunca düz bir çizgide ilerleyen köy yaşantısı ve ilişki biçiminin hızlı dönüşeceğinin ilk sinyalini vermekle kalmaz, varlığı kendisine bağlı olan pek çok başka yeniliğin köye gelmesine zemin hazırlar. Başta masal kültürü olmak üzere dengbejlik (ses sanatçılığı) bu süreç sonucunda etkinliğini kaybedecektir. Elektrikle birlikte köye gelen önemli araçlardan birisi televizyondur. Televizyonu alan ilk kişi muhtardır. Bu alet köydeki herkesin gündem maddesi olur. Televizyonun köye geliş etkisini anlamak için el arabasının köye geldiğinde insanların tepkisini anlamak açıklayıcı olacaktır. Görüşmecilerden biri el arabasının gelişinin şu şekilde hatırlamaktadır:

“İlk el arabası Hacı Memed tarafından köye getirildi. Tamamen demirden olan bu şeyi incelemek için tüm köylüler toplaşmış ve incelemiştik. El arabasını ilk defa o zaman görmüştüm. Sırtımızda ki küfelerle yük taşımak zor olduğundan ağır yükler için sık

¹Nispeten ünleri yayılanlarla ilgili çeşitli antolojiler de yapılmaktadır. Bir örnek için bk. (Güneş ve Şahin, 2019).

sık ödünç alıyorduk. Allah Hacı Memed'den razı olsun bizimle paylaşırdı. El arabası taşıma işini kolaylaştırıcı bir aletti.”(S.G. yaş, 75)

Yine görüşmecilerden birisi teybin köye ilk gelişini ve köylülerin şaşkınlığını şöyle açıklamaktadır:

“Bizim köye teybin ilk gelişi borç verilen hayvanlar sayesinde oldu. Hacı Hasan hayvanları alıp şehirde satan birisine veresiye hayvan vermişti. Adam aylarca borcu vermedi. Sonra borcunun yerine teyp verdi. Pille çalışan bu aletin nasıl çalıştığıyla ilgili baya uğraştık. Derken bu aleti askerde gören Ahmet, kaseti takip çaldırmayı başardı. Heyecanlı bir şekilde kaseti dinledik. En zor kısmı kasetin birden sarması oldu. Teypten kaseti çıkardık ancak bu sefer sarıp bir birine dolanan bandı nasıl düzeltereğimizi bilmiyorduk. Sonunda Ahmet bıçakla kasetin dört köşesindeki vidaları söktü ve bantlar birden açıldı ve düzelmedi. Bu durum hepimizde panik oluşturmuştu.” (E. Ö. yaş, 60).

Köye gelen her yeni tekniğin bu şekilde sarsıcı etkiler yaptığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda televizyonun köye ilk gelişi ve insanların televizyon karşısında konumlanması şaşkınlık, hayret ve enteresantlıkla karşılaşır. Televizyonun köye gelişini hatırlayan görüşmeciler onun bir canlı gibi konumlandırıldığını, televizyondakilerin kendilerini gördüklerine inandıklarını anlatmaktaydılar. Yeşilaliç'ta olmamakla birlikte görüşmecilerin bu bilinmezliği ve şaşkınlığı anlattığı olaylardan biri, teknoloji karşısında insanların yaşadığı ilk şoku sembolize eder mahiyettedir. Buna göre Yeşilaliç'a yakın başka bir köyde adamın birisi televizyon alır. Bir gün evinde iki el silah sesi gelir. Sesi duyanlar eve gider ve adamın televizyona ateş ettiğini anlarlar. Ateş eden adamın gerekçesiye izlediği kovboy filminde arkadan vurulmak üzere olan birini kurtarmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla köylülerin ilk etapta sanal gerçeklikle reel gerçeklik arasında bocaladıkları anlaşılmaktadır. Köylülerin bu tür yeniliklere karşı ilginç reflexleri değişik gözlemcilerce de paylaşılmaktadır. Bunlardan bir tanesi de İbrahim Yasa'nın aktardığı Hasanoglan köylülerinin treni ilk gördüklerinde verdikleri tepkilerdir. Bunların bir tanesi tren düdüğünü duyan köylülerin dağlara kaçmasıdır (Yasa, 1956:38).

Görüşmecilere göre televizyon süreciyle birlikte zaten toplantı yeri olan muhtarın evi, kadın, çocuk herkesin buluşma mekânına dönüşür. Ancak önce ki sohbetlerde, tam anlamıyla bir sohbetten söz edilirken, burada tam anlamıyla bir sohbet havası yoktur. İnsanlar, selamlaştıktan sonra nerede ise tüm dikkatlerini televizyona vermektedir. Televizyon merakı o kadar doruktadır ki, tüm replikler (reklam, haber, film fark etmeksizin) pür dikkat izlenmektedir. Öyle ki çay ikramlarında sık sık yanmalar bile meydana gelmektedir. Köyde ki masal kültürüne kısa bir dinamizm katan elektrik, bu süreçten sonra, bu kültürü hiçbir şekilde geri dönmeyecek şekilde ortadan kaldırır. Televizyon eğlencelerin ve zevklerin bireyselleşeceğinin önemli bir habercisidir; çünkü öncesinden kolektif bir şekilde karşılıklı diyalogların kullanıldığı eğlence biçimi yerini televizyonun aktif, izleyicisinin pasif olduğu bir eğlence biçimine bırakacaktır. Olmayanlar için bir ihtiyaca dönüşen bu alet, herkesin evinin en güzel köşesinde yerini alacaktır. Bundan sonra masal ve sohbet kültürünün yerini diziler, sinemalar alacak; televizyonun demode olmaya başlayacağı akıllı telefonlar ve bilgisayara kadar başköşedeki yerini koruyacaktır. Bugün başta gençler olmak üzere köydeki orta yaşlı insanların pek çoğu akıllı telefon kullanmaktadır. Çoğunlukla Facebook olmak üzere sosyal mecralar gençler tarafından aktif bir şekilde kullanılmaktadır. Gençlerle yaşlılar arasında kültürel bir makasın ortaya çıkmasına neden olan bu durum, elektrikle başlayan değişim ve dönüşümün bir sonucudur. Köydeki durum teknikle bireyselleşme arasında doğru orantı olduğunu göstermektedir. Teknolojik imkânlar arttıkça bireyselleşme de artmaktadır; çünkü teknik kolektif hareket etmenin, bir araya gelmenin, komşuluk ilişkilerinin bir şekilde değişmesiyle sonuçlanmaktadır. Örneğin görüşmecilerden birisi durumu şöyle açıklamaktadır.

“Eskiden en fazla masalı ben anlatırdım. Büyük küçük herkes dinlerdi. Bazen büyük olmamıza rağmen oyun bile oynardık. Ancak televizyon geldikten sonra ben bile masala olan ilgimi kaybettim. O gün ezberimde olan pek çok masalı şuanda doğru düzgün hatırlamıyorum bile.” (H.D. yaş, 75). İlginç bir şekilde teknoloji dolayısıyla azalan sohbet kültürü kendisiyle beraber sözlü kültürün azalmasına da kaynaklık etmiş gibidir.

Elektriğin değişim ve dönüşüme olan etkisine güzel bir örnek düğünlerdir. Düğünlerin hem geleneksellikten çıkması hem de standardize olmasında elektriğin kritik bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Daha önce aydınlanma sıkıntısından dolayı, tandır evlerinde yapılan eğlenceler, elektrik süreciyle beraber evin dışında yapılmaya başlanır. Elektrik daha fazla ışık yaymakta, bu da eğlencenin dışarıda yapılmasını uygun hale getirmektedir. Ne var ki düğünlerdeki şarkılar ve şarkıları söyleyen kişiler değişmeye başlamıştır. Önceden insan sesi eşliğinde yapılan eğlenceler, teyplerden yükselen sesler eşliğinde yapılmaktadır. Önceden her köyün kendi ses sanatçısı varken, elektrik bu durumu ortadan kaldırmıştır. Bu durum, kültürel standartlaşmaya örnek olması açısından son derece ilginçtir. Zira elektrik öncesinde düğünler aynı yörede yapılmasına rağmen, ufak tefek farklılıklar taşımaktadır. Her köyün sanatçısı (düğünlerde şarkı söyleyen kişi) ayrıdır. Hepsinin farklı bir stili vardır. Ne var ki kasetçalar, her kesin zamanla aynı ses ve aynı müzik parçaları eşliğinde eğlenmeleri sonucunu doğurmuştur. Mikro ölçüde köydeki düğün eğlencelerinin standardize olmaya başlaması eğlencenin sektörleşmesinin bir örneği gibidir. Elektrik kültürel endüstrileşmenin işaret fişeği gibidir. Bu gün Türkiye’de de düğünler, her yerde aynı biçimde yapılmaktadır. Düğünler standartlaşarak yöresel formlarını kaybetmiştir. Eğlence türü, düğün pastası gelinlik...vb çoğu şey benzerdir. Elektrikle gelen teybin çok sesliliği tek sesliliğe indirgeyip standartlaştırması McDonaldlaşma ideasını ortaya atan sosyolog George Ritzer’in tek tipleşme tezini hatırlatmaktadır (Ritzer, 2011). Köydeki değişim bu açıdan McDonaldlaşmanın başlangıcıdır. Yerel kıyafetlerin yerini televizyonlarca dikte edilen standart kıyafetler alırken, otantik ve canlı insan sesine dayalı müzik yapmanın yerini bir butonla çalışan ve dışarıdan hazır gelen sesler alacaktır. Örneğin ses sanatçılığı yapmış görüşmecilerden biri durumu şöyle izah ediyor:

“Bizim zamanımızda düğünlerde saz ekibi gibi müzik grupları yoktu. Düğünlerde biz söylüyorduk. Köye dışarıdan gelen tek çalgı davul ve zurnaydı. Ancak davul ve zurna pahalı olduğu için, ben bedava söylediğim için herkes beni tercih ediyordu. Ben olmadığım zaman köyden başkaları halay şarkıları söylerdi. İnsanlar böyle halay çeker ve eğlenirdi” (H.U. yaş, 65).

Görüşmeciye göre müzik çalar aletler çıkınca, onun pabucu da dama atılmıştı. Yeni trend müzik anlayışı içerisinde sesi ve müziğinin bir anlamı kalmayan bu tür ses sanatçıları (dengbej) özellikle kendi jenerasyonu ve ondan bir önceki jenerasyondan kalanlar nostalji için dinlemektedir; çünkü tekniğin hayatı hızlandırıcı etkisi alışkanlıkları etkilediği gibi tamamen insan sesine dayalı, enstrümanlı müzik (dengbejlik) içinde tehlike çanlarına işaret etmektedir.

4.2.Öküz Merkezli Üretimden Makine Merkezli Üretime: Traktör

Traktör sanayi döneminin en önemli icatlarından biridir. Traktörü önemli kılan şey insan emeği merkezli tarımcılığa yeni bir form katmış olmasıdır. Tarımcılık için traktör devrim niteliğinde bir buluştur. Köyde insan ve hayvan gücüne dayalı olarak yapılan işler, sanayiyle birlikte yerini makinelere/traktöre bırakacaktır. Üretim araçları ve bu araçların nitelikleri elbette ki insanın doğaya, üretilen nesneye ve birbirleriyle olan ilişkilerinde değişim ve dönüşümlere neden olurlar. Yukarıda da değinildiği gibi ister determinist yaklaşım merkeze alınsın isterse sosyal inşa kuramı merkeze alınsın teknolojinin değişim ve dönüşüme etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Traktör de bu tekniklerden birisidir. Nitekim köydeki ilişki biçiminde traktörle birlikte ciddi

değişmeler olacaktır. Türkiye’de köylerin traktörle gerçek anlamda tanışması 1980’li yıllardan sonra olacaktır. Bu tarihten önce tarla işlerinin hayvanlarla özelde öküzle yapıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Devlet Planlama Teşkilatı’nın 1970 yılında köylerle ilgili hazırlanmış olduğu rapor bununla ilgili önemli veriler içermektedir. Rapora göre traktör sahibi köylülerin oranı %6,9, traktörü olmayıp traktör kiralarak iş yapanların oranı %9,2’dir. Buna göre tarla işlerinde traktör kullananların oranı %16,1 iken, hiç traktör bulunmayan köylerin oranıysa %56,8 olarak göze çarpmaktadır (DPT Raporu, 1970:40-41)

Görüşmecilerin verdiği bilgilere göre traktör öncesinde tarla iş ve işlemleri öküz ve insan merkezli olduğu için bir hayli meşakkatlidir Bu nedenle işler, genelde birlikte ve dayanışma içerisinde yapılmaya çalışılmaktadır. Ekim döneminde öküzler, toprağı ekmek için hazır hale getirilmekte sonra çift sürülerek buğday tarlaları ekildikten sonra hasat mevsimi beklenmektedir. Ekim işleri ilkbaharda, biçim işleri ise sonbaharda yapılmaktadır. Ekme işlemi ucu demirden olan ve "pulluk" olarak adlandırılan aletlerle yapılmaktadır. Duruma göre çift bir, iki ya da kimi zaman da dört öküzle yapılmaktadır. Birden fazla öküzün kullanıldığı durumlarda öküzlerin aynı güç ve özellikte olmasına dikkat edilerek gücün dengelenmesi sağlanmaya çalışılmaktadır. Görüşmecilerden birisi bu durumu şöyle açıklamaktadır: “*Güçlü öküzle zayıf öküz yan yana geldiğinde zayıf öküzün dengesi bozuluyordu. Denge bozulunca hayvanlar huysuzlanıyordu. Bu huysuzluğu gidermek bir hayli zaman alıyordu ve meşakkatliydi*” (E.Ö. yaş, 60). Görüşmecilerin anlatımlarından öküzle çift sürmenin çok zorlu bir uğraş ve emek gerektiren bir faaliyet olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki öküz çift sürerken bir taraftan psikolojisinin bozulmamasına özen gösterilirken bir taraftan da öküze baskı yapılmaktadır. Yaşlıların anlatımlarında ki ilginç durumlarından birisi, öküzün tarlanın ortasında durma olayıdır. Çift sürülürken öküzün tarlanın içinde bir yerde durmamasına dikkat edilmektedir. Zira bir defa dahi olsa çifti tamamlamadan duran öküz, bu durumu alışkanlık haline getirmekte, sonra ki süreçlerde de hep aynı yerde durmaktadır. *Bu yönüyle hayvanlarla çalışmak aynı zamanda bir çeşit psikoloji yönetimi gerektirmektedir.*

Olgunlaşan buğdaylar biçildikten sonra bağ haline getirilmekte, yine öküzlerle taşınarak evin yakınında bir yere stoklanmaktadır. Evin yanına stoklanan buğdaylar, öküz yardımıyla öğütülmeye çalışılmaktadır. Öğütülme işlemi için son derece ilginç ve ilkel bir teknik kullanılmaktadır. Görüşmecilerden birisi bu süreci şöyle açıklamaktadır:

“ Harmanlama işlemi çok zordu. Önce bağ haline getirilen buğdayları ortasında bir direk olacak şekilde daire olarak diziyorduk. Sonra cercele denilen aletle başak kısmının üzerinden geçiyorduk. Cercele, her tarafına kesici demirlerin saplandığı büyük bir kütük olduğu için ağırdı. Bu yüzden cercelenin döndürülmesi öküzün yardımıyla oluyordu. Öğütülme işlemi bitince rüzgârın esmesini bekliyorduk; çünkü rüzgâr gelmezse buğday taneleriyle samanı birbirinden ayırmanın imkânı yoktu.” (M. P. yaş, 70).

Görüşmecilerin üzerinde durduğu temel nokta traktör öncesinde öküzün tarımsal üretim için kritik önemde olduğudur. Tarımsal faaliyetlerin merkezinde öküz olduğundan, öküzle ilgili hurafeler de yaygındır. Bunların başında geleni, Dünya'nın öküzün sırtında olduğu inancıdır. Buna göre öküz dünyayı sırtında taşımaktadır. Depremler öküzün hareket etmesinden dolayı meydana gelmektedir.² Bu durumu anlamlı kılan husus, bu hurafenin üretimin merkezinde olan bir hayvanla ilgili olmasıdır. Öküze saygı o kadar derindir ki, köyde anlatılanlara göre, öküzü ölünce yas tutanlar ve hatta bundan dolayı taziyede bulunanlar bile olmaktadır.

² Dünyanın öküz üzerinde olduğuna yönelik inanışın sadece Yeşilalç köyüyle sınırlandırılmamalıdır. Bu inanışın halk arasında yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bu inanışa yönelik bir gözlem için bk. (Minkan, 2019:241-277).

Bu son derece zor ve meşakkatli iş, köyde dayanışma kültürünü zorunlu kılmaktadır. Erkekler sabah kalktıklarında hep beraber tarlaya gitmekte, iki üç hane birlikte olacak şekilde, ekme ve biçme işlemleri yerine getirilmektedir. İkel araç ve yöntemlere dayalı olan üretim biçiminde insanlar gerçek anlamda bir birinin külüne muhtaçtır.

Teknik bir yönüyle ihtiyaçlar sonucu ortaya çıkar. Önce ihtiyaç hissedilir, sonra bu ihtiyacın giderilmesi için çözüm geliştirilir. Traktör zorlu olan tarla işlemlerine getirilen bir çözümdür. Traktörün köye gelmesi büyük değişimlerin ayak sesi gibidir. Traktör, köyün nispeten zengini olan muhtar tarafından alınır. Bundan sonra işler, daha hızlı ve verimli gitmeye başlar. Görüşmecilere göre köye traktör ilk geldiğinde kimileri bereketi kaçırdı diye karşı çıkarlar; ancak zamanla yanıldıklarını görececek ve onlarda ilk fırsatta sahip olmaya çalışacaklardır. Öyle ki traktörle biçilen yerlerin, daha verimli olması bazı köylülerin öküzden kuşkulanasına neden olacaktır. Zira traktörün ektiği tarla ile öküzün ektiği tarla arasında bariz farklar vardır. Bu durum köylülerin değerlendirme biçimini de etkileyecektir. Köydeki görüşmecilerden biri durumu gayet “rasyonel” bir şekilde şöyle izah etmektedir:

“Öküz çifte sürerken pulluğun üstüne derine işlesin diye ağırlık konuluyordu, arkadan birisi pulluğu yeterince derine gitsin diye bastırırdı. Ancak bu hem öküzün güçlü olmasına hem de pulluğu tutanın iyi bastırmasına bağlıydı. Bu çok zor bir işti. Tohumlar üste kalıyor böylece ekin verimsiz oluyordu. Traktör için ikisini birlikte ve daha iyi yapıyordu” (M. P. Yaş, 70).

Traktör, aynı zamanda komşunun komşu külüne muhtaçlığının kalmayacağını önemli işaretlerindedir. Traktörü olan muhtar, artık köylüye muhtaç değildir. Kendi işini kendi görmektedir; çünkü teknoloji hızdır. Öküzle günlerce süren meşakkatli uğraşlardan sonra bitirilen işler, traktörle birkaç saat yapılmaktadır. Öküzle iş yapmak yavaş olduğundan köydeki diğer kişiler, parasına göre muhtarın traktöründen faydalanmaya başlar. Kimisine göre bu, komşuluk işlerinde paranın girdiği ilk zamandır. Görüşmecilerden biri durumu şöyle açıklamaktadır:

“Köyde hasat mevsimi hemen hemen iki ay sürer, süre geciktirilirse hem otlar hem de buğdayların kuruma durumu ortaya çıkıyordu. Buna rağmen insanlar öküzle uğraşmamak için traktör kuyruğuna giriyordu. Herkes biraz beklesin ama zahmetsiz iş yaparım diye düşünüyordu. Karşılığında traktör sahibine para veriyordu” (E.Ö. yaş, 60).

Görüşmecilere göre öncesinde, genelde işler takas usulü yapılıyordu. Üretim teknikleri standarttı. Bunlar öküz ve insan emeğiydi. Ne var ki traktör bu standardı ortadan kaldırır. Zira daha hızlı, güçlü ve verimli çalışmaktadır. Traktörün gücüne eş olan ve onunla takas yapılacak bir şey olmadığından, traktörü olmayanlar muhtara dönüm başı para vermektedir. Para verecek durumunda olmayanlar ise ya bunun karşılığında muhtarın işini yapmakta, ya da eski yöntemlerle işine devam etmektedir. Ne var ki bu iş orantısızdır. Örneğin traktörle yapılan bir günlük iş, bir insan emeğinin birkaç gününe bedeldir. Bu bedelse muhtarın belirleyeceği bir şeydir. Görüşmecilere göre muhtar, bazen bir iki saatlik iş yapar, bunun karşılığında iş yaptığı kişiden birkaç günlük hizmet beklerdi. Traktörün emek arasındaki orantısızlığa yol vermesi bir çeşit sömürcülüğün doğmasına da neden olmaktadır. Bu açıdan traktörün sahibine pek çok avantajlar sağladığı anlaşılmaktadır. Dünya küresel sistemi üzerinde çalışmalar yapan Wallerstein’in teknolojinin avantajlarından birisini emek sömürüsü olarak tanımlaması bu açıdan önemlidir (Wallerstein, 2004: 33-34).

Traktörün avantajını gören ancak tek başına alma imkânı olmayanlar bir araya gelerek almaktadır. Bu, bir çeşit mini şirketleşmedir. Traktörün hızlı bir şekilde tarım işlemlerinin merkezinde yer almaya başlaması gereksiz emek gücünün oluşmasını da beraberinde

getirecektir. Tespitimize göre, şehre ilk göçler traktör sonrası döneme rast gelmektedir. Traktörün göçü tetiklediğine ilişkin gözlemlere Tanyol'da katılmaktadır (Tanyol, 1958:212-213). Vilfredo Pareto'ya göre makinaya dayalı üretim arttıkça, teknik imkânlar geliştikçe insan emeğine duyulan ihtiyaç da azalmaktadır. Bu durum işsizlik meydana getirmekte böylece insanlar artık makinaların yapamayacakları işlere yönelmektedir; çünkü Makine bir taraftan insanları rahatlatırken, öte taraftan yerini aldığı insanları arayışa ve yeni çözüm yolları bulmaya yönlendirir (Pareto, 2005:79).

Traktör sürecinden sonra köydeki ilişkiler eskisi gibi sıcak ve dostane olmayacaktır. İlişkilerin içine para ve rekabet girecektir. Öyle ki insanlar, kendi tarlalarıyla yetinmeyecek ve meraları bile ekmeye başlayacaktır. Tarlalar, öküzle ekildiği zamanlar, insanlar ancak belli bir alanı ekip biçebiliyorken, traktörle (mazot olduğu sürece) sürebildikleri kadar sürebilmektedirler. Bu durum köydeki otantik ilişkilerin bozulma sürecinin başlangıcıdır. Zira köyde, özellikle hayvancılık yapanlar, bu durumdan şikâyetçidir. Çünkü ekili alanlar arttıkça, hayvanların beslenme alanları daralmaktadır. Görüşmecilerden birisi durumu şöyle izah etmektedir:

“Devlet herkese belli bir oranda tapu verdi. Ama bizim köylüler on dönümlük yeri almış dönüme çıkardılar. Eskiden ekme biçme işlemleri sadece öküzle oluyordu. İnsanlar istese de belli bir oranı geçemiyordu. İş yetişmeyince buğdaylar, arpalar ve otlar kuruyordu. Ama traktör bu işlemi daha hızlı yapıyor. Traktörü olanlar mera tapu dinlemeden ekmeye başladılar” (A.D. yaş, 65)

Traktör sayesinde köylüler doğaya hükmetme, onu ölçüp biçme ve onu şekillendirme avantajı elde etmiştir. Elbette bu, önce ki dönemlerde çıkarıcılık olmadığı anlamına gelmemelidir. Ancak önceki dönemlerde köylüler sadece ihtiyaçları kadarını üretmektedir. Aslında köylülüğün karakteristik yapısı geçine bildiği kadarını üretmektir. Bu durum çeşitli gözlemcilerce de paylaşılmaktadır (Wolf, 2000:33-36; yine DPT Raporu, 1970:69). Traktörün, ihtiyaç fazlası ürün yetiştirilmesinde ve pazar kültürünün gelişmesine önemli bir etki yaptığı anlaşılmaktadır.

Traktör, sonraki dönemlerde köyü tamamen ele geçirecek sanayi ürünlerinin ilk habercilerindedir. Örneğin sanayi ürünleri köye gelmeden önce, nerede ise tüm ürünler, otantik bir şekilde üretilmektedir. Görüşmecilerin anlatımlarından anlaşıldığı kadarıyla tereyağı, peynir, yoğurt, yumurta ve benzeri birçok ürün köyde yetiştirilen hayvanlarla yapılmaktadır. Köyde üretilmeyen bir takım meyve ve sebzeler ise takas usulüyle elde edilmektedir. Örneğin, durumuna göre bir kilo peynir ile iki veya üç kilo sebze alınmaktadır. Bu ticarete para neredeyse hiç kullanılmamaktadır. Ürünler, parayla alınıp satılmadığı için köylü bir nevi ürettiğini tüketmektedir. Sadece yiyecek ve içecek değil aynı zamanda elbiseler de el emeği ile üretilmektedir. Köyde elbise olarak giyilen çoğu şey, genelde koyun yününden yapılmaktadır. Koyun kırpma işlemi Haziran'da festival havasında yapılmaktadır. Kadın görüşmecilerden biri durumu şöyle açıklamaktadır:

“Koyunlar kırıldıktan sonra yünleri yıkıyorduk, sonra kurutup örekelerle ipe çeviriyorduk. Bazılarını yorgan, döşek ve yastık için kullanıyor, bazılarını da ipe dönüştürdükten sonra elbise olarak dikiyorduk. En zor kısımlarından biri renklendirme işlemiydi. Bazen dışarıdan renkli ipekler geliyordu. Elimizdeki yünleri değişik renkte iplerle değiştiriyorduk. Bazen de toz halinde renk alıp suda yünle birlikte kaynatıp renklendirmeyi kendimiz yapıyorduk. Pek çok şeyi kendimiz yapıyorduk. Şimdi artık her şey hazır, şimdiki kızlar her şeyi dışarıdan alıyorlar. Geçenlerde ip alıp örmeyi denedim ancak gözüm iyi görmediği için bıraktım.” (F. P. yaş,70).

Anlaşıldığı kadarıyla örme gibi ince işlemler kadınlar tarafından yapılmaktadır. Erkekler (kırpma işlemi zor olduğundan) sadece bu kısım ile ilgilenmektedir. Diğer tüm ince teknik detaylar kadınlara aittir. İpleri hazırlama işlemi imece usulü ile yapılmaktadır. İp hazır olduktan sonra çorap, kazak, yelek ve benzeri elbiseler örülerek üretilmektedir. Tüm bu süreçler birlikte yapılmaktadır. Bu faaliyetler kadınlar için adeta bir eğlence çeşididir. Evlerde televizyon ve benzeri oyalanma aletleri olmadığından, kadınlar çözümü örgü örmede bulmuşlardır. Bu açıdan kadınlar üretimin merkezindedir.

Sanayi öncesinde elbise çeşitliliği genelde azdır. Hata desenler hariç, çoğu kazak ve çoraplar benzerdir. Daha da önemlisi bu durum, köyde ki dayanışmaya katkı sağlamaktadır. Örneğin önemli bir yere gidecek olan kişi neredeyse imece usulü giyinmektedir. Ceketini bir komşusundan, ayakkabısını öbüründen ödünç alan insanlar birbirinin elbisesini giymektedir.

Traktör ve akabinde gelen sanayi ürünleri bu üretim biçimini, alış verişi şeklini ve insanlar arasındaki ilişkiyi radikal bir şekilde değiştirecektir. Bugün Çeşitli ürünlerin piyasaya girmesi, fabrikaların birçok ürünü kısa zamanda üretmesi, bu ürünlerin piyasaya sürülmesi, köydeki bakkalların raflarının envai çeşit ürünle doldurulması köydeki üretim ve tüketim dengesindeki bozulmayı göstermektedir.

Farklı çeşitteki ürünlerin köye gelişi, takasa dayalı ticari alış verişi yerini paraya dayalı alış verişi alınmasıyla sonuçlanacaktır. Bakkal, bir ölçüde şehirle köy arasında köprü görevi gören çerçilerin ayağını kesse de bir müddet sonra, gözle görülür değişmelerin meydana gelmesine neden olur. Bakkal açılmadan önce lazım olunan bir şeyi bulamayanlar, komşusundan ödünç almaktadır. Örneğin şeker bitince ya da çaya ihtiyacı varsa komşusuna, onda yoksa diğerine gitmektedir. Üstelik bu durum ayıplanan bir şey değildir. Zira her an herkesin başına gelebilecek bir durumdur. Komşusuna yardım eden kişi, bunu bedava yapmamakta, verdiği ürünü veresiye vermektedir. Örneğin eğer çaya ihtiyacı varsa çay ödünç almakta, aynı miktardaki çayı yeri ve zamanı geldiğinde geri vermektedir. Bakkal komşunun komşudan ödünç alma sistemini değiştirerek, parayla ihtiyaçların karşılandığı bir mekâna dönüşecektir. Görüşmecilerden birisi bu durumu şöyle izah etmektedir:

“Köyde özellikle kışın mutlaka bir şeyler biterdi. Elektrik gelmeden önce gazyağı bitince karanlıkta kalıyorduk, şeker, çay bitince yollar olmadığından bahara kadar beklemek durumunda kalıyorduk. Bu tür durumlarda komşulardan ödünç alıyor ya da takas yapıyorduk. Örneğin birinin şekere ihtiyacı var ve gaz yağı fazlaysa gaz yağı verip şeker alıyordu.” (S.G. yaş, 65).

Anlaşıldığı kadarıyla günümüzde yolların kapanması olağan üstü durumlarda olabilmektedir. Bizim tespitimize göre altmış hanelik köyde güncel olarak traktör haricinde on beş tane araç bulunmaktadır. Araç köy ve kent arasındaki hareketliliği göstermesi açısından önemlidir.

Giddens’a göre tüm ilişkilerin temelini para endeksli olması modern döneme özgü bir durumdur (Giddens, 2014). Modernleşme bu açıdan paranın her yerleşmesidir. Bu yerlerden biriside periferide kalan köylerdir. Merkezi kent olan her buluşun köye gelmesi kendisiyle beraber bir yaşam biçimi aynı zamanda para merkezli bir ilişki biçimini de getirmektedir. Para endeksli ilişki üzerinde çalışmaları olan Geroge Simmel kentin kritik özelliğinin para merkezli olduğunun altını çizmektedir; çünkü para sonsuz ve bağımsız bir mübadeleyi imlemektedir (Simmel, 2014). Takas merkezli bakış açısının para merkezli bakış açısına evrilmesi insanların para kazanabilecekleri işleri aramasıyla sonuçlanacaktır. Tespitimize göre, insanların şehre kitlesel olarak göç etmek durumunda kalmaları, biraz da bu durumun sonucudur. Bugün köyde peynir ve yoğurt dışında elle üretilen bir şey kalmamıştır. Gündelik hayatta kullanılan pek çok şey, parayla alınmakta ve dışarıdan gelmektedir. İnsan emeği merkezli tarım toplumunda

insanların yönü tarlaya doğru olur. Tekniğin ve teknolojinin geliştiği fabrika toplumlarındaysa insanlar sanayiye yönelirler.

Gelinen bu noktada köyde hiçbir şey eskisi gibi değildir. Görüşülen tüm görüşmeciler özelde yaşlı jenerasyon, eskiyi özlemle yad ediyor ve eski komşuluk anlayışının kalmadığını ifade ediyordu. Onlara göre bunun nedeni dini yozlaşma ve merhamet duygularının azlığıydı. Oysa insanlar dinsel inançta biraz daha bilinçli gibiydiler. Özellikle yeni nesil daha fazla bilgi sahibidir. Teknoloji hegemonik ve gizli bir dönüştürücüdür. Bu açıdan köydeki yaşantının ve ilişki biçiminin değişmesinin teknik gelişmelerle doğrudan ilişkisi vardır. Köydekiler farkında olmasa da yaşam hızlı bir şekilde değişmekte ve insan ilişkileri dönüşmektedir. Köydeki dönüşüm teknolojinin sosyal inşası şeklinde değil, tekniğin bizzat sebep verdiği bir dönüşüm görünümündedir; çünkü teknik köylülerin ürettikleri bir şey değil tüm varyantlarıyla dışarıdan gelen bir olgudur. İthal edilen teknik elbette ki kendi kültürünü yaşam biçimini ve ilişki şeklini de beraberinde getirmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla köydeki komşuluk ve ilişki giderek şehirleşmekte ve insanlar bireyleşmektedir. Teknoloji bu süreci etkileyen/tetikleyen en önemli unsur olarak belirlemektedir.

5. Sonuç

Yazı boyunca teknik gelişmelerin otantik ilişkiye dayalı yaşamı, nasıl değiştirdiğini ifade etmeye çalıştık. İki teknik yeniliğin köyde meydana getirdiği değişim ve dönüşümü, gündelik hayatın otantikliğine ne şekilde etki ettiğini yapılan görüşmeler ve gözlemler çerçevesinde analiz ettik. Teknik ve gündelik faaliyetler, birbiriyle bağlantılı iki husustur. Gündelik hayatın bir anlamda kendisi, teknikle bir bütündür. Her teknik, kendisi ile birlikte yeni bir yaşam stili ve biçimini getirmektedir.

Teknik, bugün hayatımızın her alanını kuşatmış ve nerede ise gündelik hayatın tüm unsurlarını biçimlendirmiş ve formatlamıştır. Bugün evlerimizin nerede ise her köşesinde teknik bir alet bulunur. Öyle ki kimi zaman tekniğin kendisi yeni hizmet alanları ve biçimleri ortaya çıkarmaktadır. Çamaşır makineleri, buzdolapları, elektrik süpürgesi, telefon, televizyon, bilgisayar şeklinde liste uzayıp gitmektedir. Bizim asıl odaklanmamız gereken nokta, bu ürünlerin gündelik hayatın akışını, insan ilişkilerini nasıl ve ne şekilde etkilediğini ortaya çıkarmaktır. Bu, teknolojiye ontolojik bir itiraz değildir. Bilakis onun bizim hayatımızı hangi ölçüde etkilediğini, bizi ne şekilde dönüştürdüğünü, gündelik hayat akışını nasıl etkilediğini anlamaya çalışmaktır.

Bugün insanlar, başta alışveriş olmak üzere nerede ise tüm işlemlerini internet üzerinde yapmaktadır. Elektronik kitaplar kütüphanelerin, sanal para olan Bitcoin gerçek paranın, evde eğitim okulların yerlerini almaya başlamıştır. Kısaca her şey bir tık kadar insana yakın olurken, insanın kelime anlamı da olan ünsiyet kavramı ve sosyal iletişim ortadan kalkmakta ve insan insandan uzaklaşmaktadır. Bu anlamda tekniği salt teknik olarak değil, onun kendisi ile beraber felsefi bir anlayışı da getirdiğini akılda tutmak gerekir.

İki temel teknik buluş olan elektrik ve traktörün köye geliş öncesi ve sonrasında insan ilişkilerinin analizi bu açıdan fikir vericidir. Nihayetinde hem elektrik hem de traktör köye geldiğinde temel değişimlerin meydana gelmesine yol açmıştır. Bu değişimin temel karakteri bireyselleşme, parasallaşma, standartlaşma, belli açılardan rasyonelleşme ve göç gibi olgulardır. Teknik kolaylıktır onun bu kolaylığı kimi açılardan üzerimizdeki etkisini görmezden gelmemize neden olmaktadır. Nitekim köyde bulunan orta yaş ve üstü bireylerin hemen hemen hepsi değişim ve dönüşümü kabul etmekte ancak değişimin neden kaynaklandığıyla ilgili net bir sebepten söz edememektedir. Özellikle tekniğin tedrici ve yavaş bir şekilde meydana getirdiği değişiklik fark edilmemektedir bile. Koltukların ortaya çıkması yerde oturma kültürünü, kaşıkların ve tabakların ortaya çıkması beraber bir tasta yemek yeme kültürünü

ortadan kaldırır. Aynı masada yenilse bile her bireyin kendi tabağı, kedi kaşığı ve kendi çatalı vardır. Bu durum bile bireyciliği imlemektedir. Bu açıdan elektrik ve traktör köydeki üretim biçimini, zamanını, insan ilişkilerini, eğlence biçimlerini ve komşuluk ilişkilerini değiştirmiştir. Bu gün sahip olduğumuz her teknik bizleri etkilemekte, ilişki biçimimizi dönüştürmektedir. Bu duruma ufakta olsa not düşmeyi hedefleyen bu araştırma boyunca yaptığımız gözlemler, tekniğin salt teknik olmadığını zaman da kendisiyle birlikte bir ilişki biçimi ve yaşam felsefesi getirdiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- ARSLAN**, Hüsamettin. (1992). *Epistemik Cemaat: Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi*. İstanbul: Paradigma Y.
- BARNES**, Barry. (1990). *Bilimsel Bilginin Sosyolojisi*. çev. Hüsamettin Arslan, Ankara: Vadi Y.
- BECK**, Ulrich. (2014). *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*. çev. Bülent Doğan, İstanbul: İthaki Y.
- BELLİ**, Oktay ve **VELİ**, Sevin. (1976). “Yeşilalç Urartu Kutsal Alanı ve Kalesi”, *Anadolu Araştırmaları Dergisi*. 4-5, s. 367-393.
- BERGER**, Peter ve **LUCKMAN**, Thomas. (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşası (Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi)*. çev. Vefa Saygın Öğütle, İstanbul: Paradigma Y.
- BOZKURT**, Veysel. (2015). “Toplumsal Dönüşümün Evreleri: Pre-endüstriyel, Endüstriyel ve Post- endüstriyel Toplamlar”, *Endüstri Sosyolojisi*. İçinde (2-36), 5. Bs. Eskişehir: Anadolu Üni. Y.
- CASTELLS**, Manuel.(2008). *Enformasyon Çağı: Ekonomik, Toplum ve Kültür (Ağ Toplumunun Yükselişi)*. Çev. E. Kılınç, Cilt. 1, 2.bs. İstanbul: Bilgi Üniv. Y.
- COOPER**, James Fenimore. (2008). *Son Mohikan*. çev. Okan Özler, Ankara Abis Y.
- CRESWELL**, John W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. çev. Üstün ve Diğerleri, Ankara: Siyasal Y.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI RAPORU**.(1970). Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması: Rapor 1. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- ELLUL**, Jacques.(2003). *Teknoloji Toplumu*. çev. Musa Ceylan, İstanbul: Bakış Y.
- ENGLES**, Friederich ve **MARX**, Karl. (2013). *Alman İdeolojisi*. çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Y.
- ERSOY**, M. Akif. (2007). *Sefahat*. (hz. A. Vahap Akbaş), İstanbul: Beyan Y.
- FLANAGAN**, Kieran. (2007). *Teolojideki Sosyoloji: Düşünümsellik ve İnanç*. çev. Emrullah Ataseven, İstanbul: Ayrıntı Y.
- GIDDENS**, Anthony. (2012). *Sosyoloji*. çev. Cemal Güzel, İstanbul: Kırmızı Y.
- GIDDENS**, Anthony. (2014). *Modernliğin Sonuçları*. çev. Ersin Kuşdil, 14. bs. İstanbul: Ayrıntı Y.
- GÖLE**, N. (1986). *Mühendisler ve İdeoloji*. çev. Eli Levi, İstanbul: İletişim Y.
- HARVEY**, David. (2015). *Kent Deneyimi*. çev. Esin Soğancılar, İstanbul: Sel Y.
- HARVEY**, David.(2015). *Asi Şehirler: Şehir Hakkında Kentsel Devrime Doğru*. çev. Ayşe Deniz Temiz, İstanbul: Metis Y.
- KARA**, Selin. “Teknoloji ve Toplumsal Değişim İlişkisinin Sosyal İnşa Kuramı Bağlamında İncelenmesi”, *Dört Öge*. Sayı: 12, (Ekim 2017), 117-131.
- KURTKAN**, Amiran. (1969). *Köy Sosyolojisi*, İstanbul: İstnabul Üniversitesi Y.
- MİNKAN**, Ferya Çalış.(2019). “Dünyanın Altında Atlas Üstünde Öküz: ‘Dünya Neyin Üzerinde’ Sorusunun Mitolojideki Cevabı ve Uygulamalı Halk Bilimindeki Sonucu”, *Mitoloji Araştırmaları*. (Ed). İbrahim Gümüş, 241-277. İstanbul: Hiper Y.
- PARETO**, Vilfredo. (2005). *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü*. İstanbul: Doğubatı Y.

- RITZER**, George. (2011). *Toplumun McDonaldlaştırılması: Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme*. çev. Ş. Süer Kaya, 2.bs. İstanbul: Ayrıntı Y.
- ROSTOW**, W.W. (1971). “Sanayi Devrimi Nasıl Başladı?”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*. Cilt. 30, (Eylül-Ekim).
- SIMMEL**, George. (2014). *Paranın Felsefesi*. çev. Yavuz Alogan, 1. bs. İstanbul: İthaki Y.
- ŞAHİN**, İbrahim ve **ÖMER** Güneş. (2019). *Antolojiyan Dengbejan*. 2. İstanbul: Nübuhar Y.
- TANYOL**, C.(2014). “Traktör Giren 50 Köyde Nüfus Hareketlerinin ve İctimai Değişimlerin Kontrolü”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*. 2 (13-14), 198-218.
- TOURAINE**, Alain. (2012). *Modernliğin Eleştirisi*. çev. Hülya Uğur Tanrıöver, 9.bs. İstanbul: Yapı Kredi Y.
- TÖNNIES**, Ferdinand. (2019). *Cemaat ve Cemiyet*. çev. Emre Güler, İstanbul: Vakıfbank Kültür Y.
- TÜRKDOĞAN**, Orhan.(1977). *Türkiye’de Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları*. 2 bs. İstanbul: Dede Korkut Y.
- TÜRKDOĞAN**, Orhan.(2009). *Türk Sanayi Toplumu*. İstanbul: Timaş Y.
- Uluslararası Dengbejlik Kültürü ve Dengbejler Sempozyumu*.(2019). (ed). Baz ve diğerleri, Şırnak: Şırnak Üniversitesi Y.
- WOLF**, Eric R. (2000). *Köyler*. çev. Abdulkerim Sönmez, Ankara: İmge Y.
- YASA**, İbrahim. (1956). *Hasanoğlan Köyü’nün İctimai-İktisadi Yapısı*. Ankara: Doğuş Ktd Matbası.